

Middeleeuwse Strafbedevaarders en Twintig- eeuwse Reizigers naar Santiago de Compostella en O. L. Vrouw van Finisterra (A)

door

Mr Dr L. Th. MAES,
lid der Maatschappij

*Aan rector Luis Legaz en de Professoren Camilo Barcia Trelles,
Paulino Pedret Casado, Luis Garcia Arias, D. Alvaro d'Ors y Perez
Peix, Angel Lopez-Amo Marin, Manuel Remuñan Ferro, José Bonet
Correa-Calderon, en al de andere Compostelaanse vrienden.*

Men zou wel vermetel mogen genoemd worden om een zo belangwekkend onderwerp uit de Cultuurgeschiedenis als dit der middeleeuwse strafbedevaarten naar Santiago de Compostella opnieuw te behandelen na de publicatie over enkele jaren — in 1948 — van het meer dan meesterlijk werk in drie delen van de heren Vazquez de Parga, Lacarra en Uria over de « Peregrinaciones a Santiago de Compostela »¹. Want dit prachtig werk, waardig om te worden vergeleken met de meest fundamentele studies van de Europese cultuur- en rechtsgeschiedenis — dat trouwens de prijs Francisco Franco, de hoogste Spaanse wetenschappelijke onderscheiding bekwam — ontleedt op een zeer wetenschappelijke en zeer volledige wijze al de facetten der bedevaarten naar het Jeruzalem van West-Europa. Mgr L. Duchesne², Joseph Bédier³ en Meredith-Jones⁴ hebben na pater Fita en J. Vinson⁵ de lof bezongen van Santiago en zijn Codex Calextinus of Liber Sancti Jacobi op litterair, vooral op episch gebied, terwijl Emile Mâle⁶ op schitterende wijze de uitstralingskracht heeft weten aan te tonen, die op kunst- en archeologisch gebied uitgegaan is van de beroemde stad en haar prachtige kathedraal. Na deze meesters hebben vele andere geleerden het belang van Santiago, de Kathedraal en de Codex aangetoond,

(A) Referaat gehouden op de Plenaire vergadering der Zuidnederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde in de Universitaire Stichting te Brussel, op 30 Mei 1951.

(1) L. VAZQUEZ DE PARGA, J. M. LACARRA, J. URIA, *Las Peregrinaciones a Santiago de Compostela* (Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Escuela de Estudios Medievales), Madrid, 1948-1949, 1450 p.

(2) L. DUCHESNE, *St Jacques en Galice* (*Annales du Midi*, 1900, p. 145-180)

(3) J. BÉDIER, *Les légendes épiques*, t. III, Parijs, 1912.

(4) M. MEREDITH-JONES, *Historia Karoli magni et Rotholandi ou Chronique du Pseudo-Turpin*, Parijs, 1936.

(5) R. E. FITA en J. VINSON, *Le codex de Saint-Jacques de Compostella*, Parijs, 1882.

(6) E. MALE, *L'art religieux du XIIme siècle en France*, Parijs 1922.

zowel op zuiver-historisch en hagiographisch gebied als op dit der menselijke aardrijkskunde, der topographie, der beschavings-geschiedenis en der filologie⁷.

Moet er evenwel aan herinnerd worden dat Santiago de Compostella, waarvan de *Liber Sancti Jacobi* getuigt, dat zij is « de zeer uitstekende stad van de apostel, vol van merkwaardigheden, die het waardevol lichaam van St Jacob bewaart, en daarvoor aangezien wordt als de gelukkigste en edelste van alle Spaanse steden »⁸, nog immer een grote aantrekkingskracht uitoefent op zeer brede lagen van onze bevolking, en dat deze dichtelijke naam voor de rechtshistoricus iets magisch, iets éigns, iets onvergelykelijks oproept⁹. Het is daarom dat ik het grote voorrecht geniet voor zo een vooraanstaand auditorium het probleem vanuit het rechtshistorisch oogpunt te benaderen en mij alleen bezig zal houden met de straf- en rechterlijke bedevaarders.

In feite ontmoet de rechtshistoricus, die de talrijke registers en bundels uit de rechtspraktijk van het Herfsttij der Middeleeuwen in de grote steden der Zuidelijke Nederlanden overloopt, bijna op elke bladzijde bloed, wrede folteringen, dood- lijf- en ontorende straffen. Dit hoeft ons niet te verwonderen, daar de basis van heel het middeleeuwse strafstelsel enerzijds gesteund was op het idee der vergelding, d.w.z. het beginsel dat het misdrijf moest vergolden worden en de dader voor het door hem bedreven kwaad moest lijden, en anderzijds dat het meer gericht was op afschrikking dan op verbetering. Men merkt dat de rechters leefden in een tijd, waarin het geweld heerste, geen enkele weg veilig was en geen enkel voor roof gevrijwaard bleef. Straffen moesten uitgedacht worden, die indruk maakten, die sterk op de verbeelding inwerkten en voor de vreselijke door de misdadigers gepleegde pijnigingen niet moesten onderdoen. De door de rechters uitgedachte folteringen overtroffen dikwijls in wreedheid en geraffineerdheid de door de gemeenste schurken begane martelingen; het had er soms alle schijn van, dat zij de bloeddorstige inbeelding van het geboefte trachtten te overtroeven. De overheid zorgde voor « moraliserende kijkspelen » — levendiger dan enig geschilderd « exempel » of dan enige dodendans — waarin de

(7) Zie de uitgebreide bibliographie over het Compostella-probleem in L. VAZQUEZ DE PARGA, J. M. LACARRA, J. URÍA, *Peregrinaciones a Santiago*, t. III, p. 167-194.

(8) *Liber Vus Sancti Jacobi Apostoli*, cap. VII, fol. 2 verso.

(9) L. Th. MAES, *Les pèlerinages expiatoires et judiciaires des Pays-Bas méridionaux à Saint-Jacques de Compostelle* (Boletín de la Universidad de Santiago de Compostella. Santiago, 1948, nrs 51-52, p. 15 sq) en *Las peregrinaciones expiatorias y judiciales de los Países Bajos meridionales a Santiago de Compostela*. (Compostela, Santiago, Clavijo 1951, p. 5 sq).

straffen op de meest dramatische wijze werden voorgesteld¹⁰. In deze justitiële wreedheid lag geen ziekelijke perversiteit; wat daarbij vooral treft, is de dierlijke, verstompte jolijt, de kermispret, die het volk er in vond¹¹.

Men kijkt dan ook enigszins verwonderd op wanneer men tussen al deze folteringen en wrede sancties een eerder sympathieke straf ontmoet, deze welke door de rechters uit de 14e en 15e eeuw het meest werd toegepast bij de repressie der meest verschillende misdrijven: de strafbedevaart.

Sinds de hoge Middeleeuwen is de toepassing der strafbedevaarten ingevoerd geweest in de kerkelijke rechtspraak, ten dele, schijnt het, onder invloed der « penitentiales » of boeteboeken. Immers een der door de Kerk meest gebruikte straffen was de verbanning: in een eerste fase van de Canonieke rechtspraak werd de schuldige eenvoudig verwijderd, zonder dat hem een verblijfplaats of zelfs een te bereiken doel werd aangewezen; maar weldra, ten dele onder invloed der heiligenverering, werd aan de veroordeelde regelmatig opgelegd om, gedurende zijn verbanningstijd, de beroemde heiligdommen te bezoeken; eindelijk, als strafmaatregel, schijnt het, bepaalde men de plaats welke de veroordeelde moest bezoeken¹².

Het succes welke de bedevaarten als straf in het Canonieke recht genoten is zonder twijfel toe te schrijven aan het veelvuldig gebruik dat hiervan een instelling maakte, gevestigd in het zuiden van Frankrijk, maar waarvan de uitspraken een echo vonden tot ver over onze grenzen: de rechtbank der Catharreninquisitie te Toulouse. In haar gewone rechtspraak erkende deze rechtspraak vooral twee soorten bedevaarten, volgens de keuze der inquisitoren opgelegd: de « peregrinaciones mayores », t.t.z. St Thomas van Kantelberg, de Drie Koningen te Keulen en Sint Jacob te Compostella, en twintig « peregrinaciones menores » welke de inquisitoren bij een der grotere bedevaarten konden voegen.

Van uit Frankrijk verspreidde zich deze instelling naar de Zuidelijke Nederlanden. Immers wij treffen de eerste veroordelingen tot strafbedevaarten, uitgesproken door een wereldlijke rechter aan te Doornik, stad met een Frans recht. In de geschreven

(10) Men hoeft slechts te denken aan de Triomf van de Dood van Breughel, aan de « Dodendans » van Dürer, van Hans Holbein de Jonge, van het Campo Santo te Pisa, van het Kerkhof der Onschuldigen te Parijs, van de kerk te Breitenwang (Tirol), van Goya, van Rethel en anderen.

(11) Cfr. L. Th. MAES, *Vijf eeuwen stedelijk Strafrecht. Bijdrage tot de Rechts- en Cultuurgeschiedenis der Nederlanden*. Antwerpen en 's Gravenhage, 1947, in-8°, XXII + 832 p. en twaalf buitentekstplaten.

(12) E. VAN CAUWENBERGH, *Les pèlerinages expiatoires et judiciaires dans le droit communal de la Belgique au moyen-âge*, Leuven, 1922, p. 2.

documenten van het Luikse recht treffen wij echter de eerste vaste regels aan voor de toepassing der bedevaarten als wereldlijke straffen. De praktijk nam weldra een zeer grote uitbreiding¹³: Te Gent werden gedurende tien jaren, van 1350 tot 1360, duizend driehonderd zes en zeventig vonnissen naar 133 verschillende bedevaartplaatsen uitgesproken¹⁴, terwijl te Antwerpen, van 1415 tot 1513 ongeveer 2450 vonnissen tot bedevaarten werden gewezen¹⁵.

In de 15e eeuw werd de bedevaartstraf uitgesproken voor alle delicten, waarvoor de doodstraf niet was voorzien. Men staat zelfs verwonderd wanneer men vaststelt voor welke kleine redenen de middeleeuwse rechters de delinquenten wegzonden naar bedevaartplaatsen die op vele honderden Km. afstand gelegen waren: zo zonden Mechelse schepenen in 1429 een man naar Roc-Amador, op een afstand in rechte lijn van ongeveer 900 km — ik citeer hier de letterlijke aantekening van de schout — « calengié de ce quil deffendy à Jehan Wittoc, son voisin, de passer de son chaer par ung chemin, qui appartenoit audit Guillaume, dont plainte en fu faite à l'escoutète »¹⁶, terwijl anderen naar Compostella — op een afstand van ongeveer 2000 Km. — werden gezonden, om nachtlawaai gemaakt te hebben op straat¹⁷.

De wereldlijke rechtbanken namen voor hun rekening, niet uit eenvoudige navolging, maar om te voldoen aan een werkelijke noodzakelijkheid, een praktijk over die zij sinds lang en tot in de minste bijzonderheden geregeld vonden in de Canonieke en inquisitoriale rechtspraak. In welk tijdvak ontmoeten wij de eerste toepassingen van deze sancties in het gemeenterecht? Het past hier, zoals hoger opgemerkt werd, een onderscheid te maken tussen het geschreven strafrecht en de gewoonterechterlijke rechtspraak. De bedevaarten werden vóór alles toegepast ten gevolge van vredes- en zoencontracten, gesloten ofwel tussen een beledigde heer en zekere van zijn onderhorigen, ofwel tussen twee families die vijanden geworden waren ten gevolge van een doodslag. Over het algemeen vindt men de eerste geschreven sporen dezer straf-

(13) E. VAN CAUWENBERGH, *op. cit.*, p. VII.

(14) A. VAN WERVEKE, *Gedenkbladen uit het leven onzer voorouders*, Gent, 1932, p. 71.

(15) Volgens de inlichtingen van Dr A. Van Schevensteen, die het eerste Correctieboek (1415-1513) te Antwerpen heeft samengevat. Cfr. J. GESSLER, *Losse aantekeningen over de boesebedevaarten uit Loonsche en andere bescheiden*. Overdruk van « Publications de la Société historique et archéologique dans le Limbourg à Maestricht », dl. LXXVII, 1941, p. 63.

(16) Rijksarchief te Brussel, *Rekenkamer*, nr 15.663.

(17) Stadsarchief te Mechelen, Register *Bannen, Submissiën, Correctiën*, 1441-1570, fol. 148.

bedevaarten onder vorm van records of leringen in de schepenregisters. Hier ook is de praktijk de letter van de wet voorafgegaan. Slechts in het begin der 14e eeuw en namelijk in de Statuten van de Stad Luik in 1326 vinden wij de definitieve intrede der bedevaarten in de wettelijke of statutaire bepalingen van het Luiker strafrecht ; het getal der uitgevaardigde straffen nam gedurig toe, zodat het tijdens de 15e eeuw een lange reeks van bedevaarten vormde, die als straf aan allerlei delicten werd opgelegd, vanaf de doodslag tot aan de minste politieovertreding.

In Vlaanderen daarentegen vormden de uitdrukkelijke bepalingen der geschreven gewoonten op dat punt eerder zeldzame uitzonderingen ; maar de lange afkooplijsten met vast tarief tonen ons zeer duidelijk het belang aan welke deze soort straffen in de 14e en 15e eeuwen hadden verworven. Merken wij terloops op dat in Vlaanderen de bedevaarten veel meer werden aangewend als gevolg van een « compositio », als een verzoeningsmiddel dan als een straf opgelegd door de wetgever wegens dit of geen wanbedrijf.

In de Brabantse gemeenten, aldus het overgangstype vormend tussen het Luikse en Vlaamse recht, werden de bedevaarten nu eens als verzoening, dan weer als gevolg ener regelmatige strafprocedure aangewend ; slechts veel later, op het einde der 14e eeuw, vinden wij daaromtrent de eerste bepalingen.

Volgens de strafregisters, die nog in de archieven van de meeste steden der Zuidelijke Nederlanden bestaan, hebben de rechters de delinquenten gezonden naar bedevaartplaatsen gelegen in de meest verscheiden streken van Europa en Azië ; de aangeduide plaatsen waren gelegen in de Zuidelijke Nederlanden zelf, in Frankrijk, Duitsland, Engeland, Schotland en Ierland, Portugal, Spanje, Zwitserland, Midden-Europa (Bohemen en Hongarijë), Polen, Noord-Europa (Estland en Noorwegen), Noord-Afrika, het Nabije-Oosten en Indië.

In het land van Luik kent men niet meer dan tien verschillende bedevaartplaatsen ; in Vlaanderen daarentegen vinden wij zeer uitvoerige lijsten : in Dendermonde bedraagt de lijst 134 namen ; in Gent 177 ; in Aalst eindelijk treft men 181 verschillende bedevaartplaatsen aan ¹⁸.

De voornaamste Spaanse bedevaartplaatsen, waarheen de Belgische rechters de delinquenten verwezen, waren O.L.Vrouw van Ghadelour (in Navarra) (Bergen) en O.L.Vrouw te Ronceveaux, in Navarra (Aalst, Dendermonde en Gent), de Hl. Verlosser in

(18) Cfr. L. Th. MAES, *Vijf Eeuwen*, p. 439.

Asturië (Aalst, Antwerpen, Dendermonde, Gent en Oudenaarde), O.L.Vrouw te Barcelona (Lier), St Dominicus van Estramadura (Grote Raad te Mechelen) en O.L.Vrouw van de Berg vóór het koninkrijk Aragon (Bergen). Maar de door de strafbedevaarders van ons land meest bezochte provincie was Gallicië met St Martha te Ortiguera (Aalst en Gent), de kluis van de Hl. Willem van Finisterra (Aalst en Gent), O.L. Vrouw van Finisterra (Antwerpen, Aalst, Gent, Lier en Mechelen), en vooral St Jacob te Compostella en Padron, het noodzakelijke complement voor de bedevaarder naar Compostella, zoals blijkt uit het disticon : « *Quen va Santiago e non va a Padron / O faz romeria o non* »¹⁹ (Aalst, Antwerpen, Brugge, Brussel, Diest, Dinant, Gent, Grimbergen, Dendermonde, Doornik, Mechelen, Oudenaarde, St Truiden, Tongeren, Valencijs, Vilvoorde en Ieperen).

De plaats waar het lichaam van de H. Apostel Jacobus zich bevond, die met St Nikolaas, St Antonius en St Maarten een der meest populaire heiligen was der Middeleeuwen, en waaraan zeer vele kerken en straatnamen ten onzent heden de herinnering voortbewaren, was ongetwijfeld het meest bekende bedevaartoord door de rechters der Zuidelijke Nederlanden. En dat hoeft niet te verwonderen. Santiago is immers het oudste en beroemdste bedevaartoord van Spanje. St Jacob of San Jago is trouwens nog de nationale patroon van Spanje en « Santiago » was destijds de strijdkreet der Spanjaarden tegen de Moren.

Volgens de legende heeft St Jacobus de Meerdere Spanje bekeerd en zou hij geland zijn te El Padron — op enkele tientallen kilometer van Santiago — en na gedurende zeven jaren in Gallicië te zijn gebleven, keerde hij terug naar het Nabije Oosten, na heel het schiereiland te hebben doorkruist. Na zijn martelaarsdood in 44 in Palestina op bevel van Herodes, scheepten zijn leerlingen zijn lichaam te Jaffa in, en een weinig later strandde het schip aan de monding van de Ulla te Iria Flavia. De streken van de Ulla en de Tambre zijn, volgens de traditie, de eerste Spaanse gewesten geweest, die tot het Christendom zijn overgegaan. Het graf dat men aan de apostel alsdan oprichtte op de Pico Sagro werd echter gedurende de vervolgingen der derde eeuw verlaten.

De traditie wil dan verder dat in de 9e eeuw de verschijning ener ster op wonderbare wijze zou hebben aangeduid waar zich het lichaam van de apostel bevond, hetwelk dan naar de plaats werd overgebracht, waarrond zich een belangrijke stadskern heeft

(19) J. VIEILLIARD, *Le Guide du Pèlerin de St Jacques de Compostelle*, Macon, 1938 et 1950, p. 138, note 6; et L. VAZQUEZ DE PARGA, J. M. LACARRA, J. URIA, *Peregrinaciones a Santiago de Compostela*, I, p. 218.

gevormd : vandaar de naam van Campus Stellae (Sterrenveld), wat door corruptie Compostella werd.

Nauwelijks had paus Leo III aan de hele christenheid het nieuws van het terugvinden van het lichaam van de Hl. Apostel bekend gemaakt, of millioenen bedevaarders en kooplieden van alle landen stroomden toe om de overblijfselen van de heilige, welke zich onder de grote altaar van de kathedraal bevonden, te vereren.

Ook bij ons was deze verering zeer vroeg bekend. Reeds in 1014 werden relieken van St Jacob door een monnik van Santiago naar Luik overgebracht en aldaar in de St Jacobskerk vereerd²⁰. Brugge, Gent, Antwerpen, Leuven, Doornik en Brussel hebben nadien kerken gebouwd, toegewijd aan de grote apostel.

In de 11e eeuw schonk Alfons VI aan zijn oudste dochter Doña Urraca, gehuwd met graaf Reimond van Bourgondië de graafschappen Gallicië en Portugal. Aan dit hof leefde dan de grote figuur Diego Gelmirez, bisschop benoemd in 1100, en sinds 1120 eerste aartsbisschop van Compostella. Onder deze merkwaardige figuur namen de bedevaarten een geweldige uitbreiding en paus Calixtus II schonk aan Compostella het zeer grote voorrecht van de volle aflaat. Aldus begon voor Santiago een tijdperk van intense geestelijke betrekkingen met Europa. Hierover kan men in de Codex Calixtinus lezen : « er bestaat noch taal, noch dialect, welke men te Santiago niet kon horen ».

De populariteit van Compostella onder de zuidnederlandse rechters der 15e eeuw blijkt duidelijk uit de vaststelling dat tussen de « peregrinaciones mayores » er te Mechelen gedurende een bepaalde periode 132 veroordelingen naar Compostella werden uitgesproken, en slechts 72 naar Rome, 24 naar Milaan en 21 naar Cyprus.

Vier grote wegen — de *camina de Santiago, les chemins de St Jacques* — welke van verschillende punten uit Frankrijk, zich langs beide flanken van het Centraal Massief uitstrekten, centraliseerden de stroom der vrome bedevaarders uit West-Europa. En onder hen waren er velen die deze lange reis van ongeveer 2000 Km. maakten naar het Westerse Jeruzalem ingevolge een rechterlijke veroordeling.

Wanneer in geval van grote misdrijven, zoals doodslag en heiligschennis, de schuldige veroordeeld werd om een bedevaart naar Santiago te ondernemen, werd hij dikwijls verplicht om van

(20) Le doyen SCHOOLMEESTERS, *Les origines de l'église St Jacques à Liège*. Conférence à la Soc. d'art et d'hist. Luik, 1887. Ik dank mijn collega, Dr J. Van Cleemput, te Antwerpen, die mij deze inlichting bezorgde.

één ²¹ tot drie jaar in de stad te verblijven ²². In het land van Luik heette dit de « stuit ». Hieruit blijkt duidelijk dat de strafbedevaart niet altijd een verbeteringsdoel beoogde. Het was alsdan eerder een vorm van verbanning ²³.

Soms ook werden veroordelingen tot dubbele bedevaartstraffen uitgesproken, bv. tweemaal naar Compostella ²⁴ of naar Rome en naar Compostella ²⁵ of naar Roc-Amadour en naar Compostella ²⁶, of naar Compostella en naar Chyprus ²⁷. Zelfs driedubbele bedevaarten, naar Wilsnaeken, Rome en Compostella staan in de rechterlijke registers aangetekend. In zulke gevallen moest de veroordeelde aan zijn rechters het bewijs tonen dat hij de eerste bedevaart had volbracht, alvorens hij de tweede mocht aanvangen.

In de aanvangsperiode van haar toepassing, kon de strafbedevaart niet afgekocht worden ²⁸. Later werd dit mogelijk volgens een vast tarief, tenware uitdrukkelijk bepaald was dat de schuldige persoonlijk de reis moest ondernemen ²⁹. Verschillende lijsten, die de verkoop tarifieren, zijn in de 14e en 15e eeuw bewaard. De bedevaarten waren afkoopbaar telkens de veroordeelde niet verplicht was door een formele verklaring, zelf de opgelegde reis te voltrekken. Deze sancties brachten aldus op een bedekte wijze financiële voordelen aan de heer en de stad. De mogelijkheid van afkoop bevoordeligde de meer begoede volgens de regel « Qui non habet in aere, luet in pelle ». In het geval de bedevaart moest gedaan worden « ten profijte » van de benadeligde partij, was deze afkoop slechts mogelijk bij wederzijds accoord ³⁰. De rechters eisten vanwege de veroordeelden waarborgen tot een goede uitvoering. In 1275 werd een inwoner van Doornik, Jean de Beaurepaire, die veroordeeld was tot een bedevaart naar Compostella wegens smaad aangedaan in aanwezigheid van de stadsraad, verplicht om zeven personen te zoeken, die zich zouden borg stellen voor de

(21) Stadsarchief te Gent, Register *Bouc vanden crisme*, 1512-1523, 8 October 1515: « te gaen wonene ende vulcomelick te residerene binnen der stede van St Jacobs in Compostellen, een jaer lanc gheduerende ».

(22) Stadsarchief te Mechelen, Register *Bannen, Submissiën, Correctiën*, 1441-1570, fol. 66 verso (1449); fol. 108 verso (1466); Rijksarchief te Brussel, *Rekenkamer*, nr 15.665 (1480).

(23) Stadsarchief te Mechelen, *Bannen*, etc., fol. 126 (1470).

(24) *Ibid.*, *passim*.

(25) Cfr. J. GESSLER, *op. cit.*, p. 19, etc.

(26) Stadsarchief te Mechelen, *Bannen*, fol. 191 verso (1544).

(27) Stadsarchief te Mechelen, *Bannen*, etc., fol. 173 (1528); Rijksarchief te Brussel, *Rekenkamer*, nr 15.665 (1472).

(28) Stadsarchief te Mechelen, *Corebrief* van het begin der 14e eeuw, art. 13 (fol. 3); art. 15 (fol. 3 verso-4); art. 16 (fol. 4); art. 17 (fol. 4 verso).

(29) Rijksarchief te Brussel, *Rekenkamer*, *passim*.

(30) Stadsarchief te Mechelen, *Bannen*, etc., fol. 6 (1441); fol. 10 (1441).

uitvoering van zijn reis³¹. Maar de meest voorkomende vorm der waarborg bestond in de storting ener geldsom in handen der magistraten³². Wat meer is, de waarborg en de afkoopsom werden meer en meer vermengd, en vanaf de 15e eeuw, deed men, bij voorbaat de met de afgekochte bedevaart overeenstemmende som betalen, terwijl men bereid was aan de veroordeelde de gestorte som terug te betalen tegen afgifte van het bewijsstuk, dat de reis volbracht was³³. In eerder zeldzame gevallen, werd de ontneming van het burgerrecht als waarborg geëist³⁴.

Het Luiker recht bepaalde verder dat een gehuwde vrouw, die vóór haar huwelijk tot een bedevaartstraf was veroordeeld, deze reis kon laten betalen of uitvoeren door haar echtgenoot, indien deze hiermede accoord ging³⁵.

De weigering om een opgelegde bedevaart uit te voeren werd soms met de dood bestraft³⁶, dikwijls met vreselijke verminkingen, zoals afkapping der rechterhand, van een vinger, van de eerste vingerleden, van een of twee oren, de uitsteking van een oog, of de doorsteking van het onderste kaaksbeen³⁷; bij vrouwen dreigt men gewoonlijk met levende begraving³⁸. Naast lichamelijke straffen voorzagen de schepenen-rechtbanken ook de verbanning. Aldus werd de delinquent, die niet binnen de dertig dagen naar Santiago optrok, voor vijf jaren verbannen. De « Paix de St Denis » te Luik in 1382 bepaalde dat de schuldige, die binnen de dertig dagen de afkoopsom niet betaalde, een nieuwe reis naar Santiago verbeurde, zonder echter hierdoor in zijn eer te zijn aangetast.

In welke voorwaarden werden deze bedevaarten nu uitgevoerd ?

Gewoonlijk moest de veroordeelde zich binnen een zeer beperkte tijdsruimte op weg begeven : binnen drie dagen, vóór zonsondergang. Te Luik en ook in andere plaatsen moest de reis naar San-

(31) Cfr. G. DE NECHONDEL, *Etude sur le droit criminel en vigueur dans la ville de Tournai et le Tournaisis aux XIIme et au XIIIme siècles*, dans le Bull. de la Soc. Hist. et Litt. de Tournai, t. XXIV, 1890-1892, p. 119.

(32) P. DE PELSMAEKER, *Régistres aux Sentences des échevins d'Ypres, Bruxelles*, 1914, nr 325, p. 173 : « en lequele pais fut pourtratiet que li dis Jehan iroit à Saint Jacque en Galisse, sous lequel voiage fu mis dedens quant il deverait mouvoir, dont Jehan donna pièges ».

(33) J. STRAVEN, *Inventaire analytique et chronologique des Archives de la ville de Saint Trond, Sint-Truiden*, 1889-1892, 1 Augustus 1435 : « een wech Sint Jacops in Compostelle, te porren metter sonnen oft daervoer gepandt te syne, heren ende stadt half » (*Nachtegael*, f° 46).

(34) J. STRAVEN, *op. cit.*, t. I, p. 316 (*Nachtegael*, f° 48 verso).

(35) Cfr. E. VAN CAUWENBERGH, *op. cit.*, p. 174.

(36) Stadsarchieef te Mechelen, *Corebrief* van de aanvang der XIVe eeuw, art. 13 (fol. 3).

(37) Cfr. E. VAN CAUWENBERGH, *op. cit.*, p. 181.

(38) *Ibid.*

tiago binnen de 40 dagen aangevat worden. De weigering om op de bepaalde dag te vertrekken werd streng beboet³⁹. In geval van ziekte kon de veroordeelde aan de rechters de toelating vragen om zijn vertrek uit te stellen tot veertig dagen na zijn herstel.

Vóór zijn vertrek en nadat hij gezworen had dat hij slechts in het land zou terugkeren na zijn bedevaart te hebben volbracht, nam hij plechtig afscheid van zijn rechters, waarvan hij zijn reiszak, een kalebasfles, zijn met ijzer beslagen pelgrimsstaf, en een vrijgeleide ontving om hem aan het medelijden der godsdienstige overheden en vooral der kloosterabten aan te bevelen⁴⁰. Slechts uitzonderlijk verleende de gemeente een geldelijke bijdrage aan de bedevaarder.

Zo trok de pelgrim al biddend en het Compostellabedevertied zingend⁴¹, langs de lange St Jacobswegen. Hij droeg een brede vilt-hoed met brede boorden, waaraan na de reis het bewijsstuk en de St Jacobsschelp werden bevestigd. Deze schelp herinnerde aan een ridder van de Pimentelfamilie, die het lichaam van de apostel volgde, dat door zijn leerlingen naar Gallicië werd gedragen, en door een zee-arm nabij Comiña moest waden, en toen hij aankwam, samen met zijn paard, met zeeschelpen bedekt was. Vandaar het spreekwoordelijk gezegde, bij een 17-eeuwse lexicograaf als vraag en antwoord voorgesteld: « A qui vendez-vous vos coquilles ? — A ceux qui viennent de Saint-Jacques »⁴².

Men verkocht deze bedevaartschelpen — de bekende « coquilles de St Jacques » — in de bedevaartplaats zelf, maar ook te Parijs, waar o.a. aan de Pont-au-Change een belangrijk fabricatiecentrum ontstond, dat de bedevaarders moest voorzien; en daar men op de Seineboorden natuurlijk geen echte zeeschelpen kon voortbrengen, kwam men op de gedachte loden of zinken schelpen van dezelfde grootte en vorm te verkopen⁴³.

Verder droeg de bedevaarder een grove wollen mantel, waarop een gekleurd kruis was genaaid. Aldus uitgedost, door de bevolking smalend « schelpendrager » genoemd, was hij het voorwerp van de spot van het gepeupel gedurende zijn doortocht doorheen

(39) Stadsarchief te Luik, *Paix des Clercs*, 1287, art. 30; *Nouveau Secte*, 1394; *Régiment des bastons*, 1422; *Coutumes de Liège*, I, p. 401; II, p. 87 en 141.

(40) Cfr. J. VINCKE, *Geleitbriefe für Deutsche Pilger in Spanien*, in G. SCHREIBER, *Wahlfahrt und Volkstum*, Dusseldorf, 1934, p. 258-265.

(41) *Les chansons des Pèlerins de Saint Jacques*. Imprimé à Compostelle. Troyes, 1718.

(42) FLEURY DE BELLINGHEM, *L'Étymologie ou explication des proverbes français*, Den Haag, 1656, I, p. 60 (aangehaald bij J. GESSLER, *op. cit.*, p. 51).

(43) A. LOCARD, *Recherches historiques sur la coquille des pèlerins*, Lyon, 1888, p. 20; E. THEODORE, *Moules à enseignes et à médailles de pèlerinages*, Rijsel, 1905. (Aangehaald bij J. GESSLER, *op. cit.*, p. 50-51).

de verschillende pleisterplaatsen van zijn lange reis. Om de aandacht van het volk op te wekken werd de bedevaartganger tot aan de stadspoorten door een trompetter uitgeleide gedaan⁴⁴.

Op vele plaatsen vertrokken de bedevaarders gewoonlijk gezamenlijk, op een bepaalde dag, gewoonlijk tweemaal per jaar, op 1 Maart en op 1 September. Dit gemeenschappelijk vertrek heette muete of moutte⁴⁵.

In beginsel reisde de pelgrim te voet. Het is evenwel waarschijnlijk dat al de strafbedevaartgangers de gehele tocht niet te voet aflegden. Indien de rechters zich accoord verklaarden, mochten zij de reis gedeeltelijk per schip, te paard of in een rijtuig maken⁴⁶.

Bij uitzondering bepaalde het vonnis dat de bedevaart zonder wapens, en op blote voeten « sans solers et en chemise »⁴⁷ moest worden afgelegd. De bedevaarder moest de vasten onderhouden, t.t.z. slechts water en brood gebruiken tijdens de gehele bedevaart, behalve op Zon- en feestdagen. Het was hem verboden langer dan één dag en één nacht op dezelfde plaats te verblijven, behalve wanneer hij door ziekte of door een heiligenfeest weerhouden was⁴⁸; hij mocht bovendien niet communiceren. Beschutting voor zijn persoon en rust voor zijn moede leden vond hij in speciale, daartoe langs de St Jacobswegen opgerichte hospitalen, herbergen en passantenhuizen.

De gewone gevolgde weg der Zuidelijke Nederlanden liep over Doornik, Dowai, Atrecht, Amiens, Beauvais, Evreux, Mortagne, Le Mans, Tours, Poitiers, Angély, Saintes en Bordeaux. Deze baan verenigde zich met de drie andere banen, welke van de andere streken van Frankrijk samen kwamen te Puenta la Reina, op Spaans grondgebied. Vandaar werd de afstand tot Santiago in een tiental dagreizen afgelegd. Om de verschillende pleisterplaatsen te kennen, evenals de steden, dorpen en streken, langs de weg gelegen, en de gewoonten der inwoners, en de heilige plaatsen die de bedevaarders moesten bezoeken, bedienden deze laatsten zich met nut

(44) Rijksarchief te Brussel, *Rekenkamer*, nr 15.666 (1521): « Encore à ladite trompette, quant Pieter Coels fut bannys en ung voiage de Nyselle »; nr 15.666 (1522): « Encore à ladite trompette quant Gilles Blick fut bannys en ung voiage du Saint Sang ».

(45) Luik, *Paix de Saint Jacques* (1487), XXVI, I: « voiage à movoir à la prochine moutte du pays qui adoncques eschierra ».

(46) Staatsarchief te Antwerpen, *Geloefienboeck*, Herenthals, 29 September 1514: « eenen wech tot S. Jacobs te Compostella, in Galissen te voete... reysende te water ofte te lande tzijnder liefste ».

(47) Rijksarchief, *Rekenkamer*, nr 15.663 (1442); cfr. Friedrich ZOEPFL, *Nachtwablfabren* in G. SCHREIBER, *Wallfabrt und Volkstum in Geschichte und Leben*, Dusseldorf, 1934, p. 266-272.

(48) Stadsarchief Mechelen, *Stadsordonnantien*, 1545: wel verstaende dat alle luyden passerende haeren wegh in pelgrimage sullen mogen logeren... in St Gillaens of St Jacobsghasthuysen eenen nacht alleenlijk ».

der *Itineraria* of gedetailleerde reisgidsen, waarvan sommigen werden uitgegeven, o.m. het bekende V^o boek van de *Liber Sancti Jacobi*, uitgegeven en in het frans vertaald in 1938 door Juffrouw Jeanne Veilliard⁴⁹, de « De overen ende meddelen straten van Brunswijgh tho Sinte Jacob in Galliciën », uit 1518, waarvan Farinelli, de bekende Santiagoloog, vertelt dat hij zeer bekend was door de vlaamse bedevaarders⁵⁰ en *Le chemin de Paris à saint Jacques en Galice dit Compostelle et combien il y a de lieux de ville en ville*⁵¹ en « Den wech van Parijs tot Sente Jacob » door J. F. Willems uitgegeven in zijn Vaderlandsch Muzeum in 1858⁵².

De door de bedevaarders meest gevreesde doorgang was deze der Pyreneeën : te midden der ontzagwekkende bergen en de neerstortende bergrivieren leefden de Aragonezen, de Navarezen en de Basken. Hoe zouden de bedevaarders niet bevreesd geweest zijn; nadat zij in de officiële gids van de bedevaartganger naar Santiago, de « *Liber Sancti Jacobi* » hadden gelezen : « deze lieden zijn slecht gekleed en eten en drinken slecht. Knecht en meester, meid en meesteres, allen eten met hun handen uit dezelfde ketel, zonder lepels en vorken, en zij drinken allen uit dezelfde kruiken. Het is een barbaars volk, vol slechtheden, zwart van huid, lelijk van aangezicht, bedorven, vals, ontrouw, wellustig, dronkaards,, wreed, oneerlijk, ruziezoekend, heiligschennend, onkundig van elke goede eigenschap, maar bedreven in alle gebreken en schelmenstreken. Voor een kleinigheid vermoorden zij hun evenmens ». De « *Liber Sancti Jacobi* » waarschuwt de bedevaarders verder voor de vergiftige bronnen en vertelt over riviertjes, waarover de bedevaarders moesten met een veerman, die de veerboot omkantelde om hen hun schamel geld te roven. Voorwaar indien deze officiële gids de waarheid schrijft, dan was zo'n tocht naar Santiago in de Middeleeuwen geen plezierreisje ! Stelt U dan de bedevaarder uit onze streken voor die de taal en de dialecten van de streken waar hij doortrok niet verstond.

Wanneer hij dan eindelijk het doel der lange reis in de verte zag liggen, op de hoogte van Lavacolla, op 9 Km. van de stad — waar nu het vliegveld van Santiago gelegen is — was het de gewoonte dat de bedevaarder in de grachten van deze bosrijke streek zijn vermoeide ledematen waste : vandaar de enigszins

(49) Jeanne VEILLIARD, *Le Guide du Pèlerin de Saint Jacques de Compostelle*, Macon, 1938, 2e éd. 1950.

(50) A. FARINELLI, *Viajes por España y Portugal desde la Edad Media hasta el siglo XX. Nuevas y antiguas divagaciones bibliograficas*. T. I, 2. Rome, 1942, p. 192.

(51) Z. p., z. d.

(52) J. F. WILLEMS, *Vaderlandsch Muzeum*, II, 1858, p. 209-210.

scabreuze naam van deze plaats : Lavacolla.

Te Santiago aangekomen, waar het in de smalle straatjes krioelde van bedevaartgangers, meldde de bedevaarder zich aan in het Hospitaal Real de los Reyes Catholicos of in enig ander hospitaal voor logies, ofwel wanneer daar te veel volk was, sliep hij in de Kathedraal op de grond. En daar de kerk door het vele zweet der vermoeide bedevaartgangers verpest was, liet men door de enorme kathedraal een reuzewierookvat van circa 100 kgr — het beroemde *botafumeiro*, door Victor Hugo « le roi des encensoirs » genoemd — dat in het midden aan de kruin met een systeem van klokzelen vastgemaakt was, van de ene naar de andere beuk over de hoofden rhytmisch en majestatisch heen zwaaien met wierook tot zuivering van de lucht. Deze *botafumeiro* hangt er trouwens nu nog en wordt nog gebruikt bij grote bedevaarten. Het is een indrukwekkend schouwspel, wanneer deze *botafumeiro* door de kerk zwaait, terwijl onder in de tempel de gemijterde majestueuze processie trekt, waaraan de muziek der « chirimias » of doedelzakken, het typische Gallicische instrument, een middeleeuws cachet bezorgt.

De bedevaartganger moest dan zijn zonden biechten in een der vele tientallen biechtstoelen, die er nu nog staan en waar men nu, evenals in de Middeleeuwen, in alle Europese talen kan biechten. Daarna moest hij vóór het beroemde gouden beeld met het zilveren pelgrimskleed vol diamanten van de Hl. Jacob in de Capilla Mayor een zinnebeeldig offer plengen. Daarna ontving hij van de kardinalen — want in Santiago droegen verschillende geestelijken door voorrecht de kardinaalstitel — en van de tesoriers der kathedraal het certificaat, dat getuigenis aflegde dat hij de bedevaart op de vereiste manier had gedaan. Het valt soms nog voor dat men tussen de folios van onze middeleeuwse strafregisters zulke van de reis meegebrachte bewijsstukken aantreft, die gewoonlijk de vorm hebben van een klein gezegeld perkamentenblaadje⁵³. Uit deze bewijsstukken moest blijken dat de veroordeelde, met naam, voornaam en plaats van herkomst aangeduid, persoonlijk de reis had ondernomen, t.t.z. zonder zich te hebben laten vervangen, en dat hij deze bedevaart had gedaan als straf en om geen enkel andere reden. Wij waren zo gelukkig op het Mechelse stadsarchief twee zulkdanige certificaten van strafbedevaarders naar Santiago terug te vinden, één uit 1412, en een ander uit 1456, welke onuitgegeven waren. Wij zullen ze eerlang publiceren in de « Cuadernos de Estudios Gallegos » te Santiago, bedoeld als een povere aan-

(53) Cfr. E. VAN CAUWENBERGH, *op. cit.*, p. 215 ; L. VAZQUEZ DE PARGA, J. M. LACARRA, J. URÍA, *Las Peregrinaciones a Santiago de Compostella*, tomo III, p. 40-44, Madrid, 1949.

vulling bij de rijke documentatie door de auteurs van de « *Peregrinaciones a Santiago* » samengebracht ⁵⁴.

Het is overbodig te zeggen dat vele veroordeelden vervalste certificaten bij de rechtbanken binnenbrachten. Zeer strenge maatregelen waren voorzien en werden ook getroffen tegen degenen die zulks dierven doen. In vele plaatsen verloren zij hiervoor het burgerrecht ⁵⁵.

Indien het voorviel dat om een of andere oorzaak de veroordeelde zijn bewijsbrieven verloor, dan kon hij deze vervangen door een door twee geloofwaardige personen onder eed afgelegde verklaring dat zij de bedoelde persoon op de bedevaart hadden gezien, of door elk ander middel dat de schepenen voldoende zouden achten ⁵⁶.

Naast de afgifte van de bewijsbrief moest de veroordeelde zelf de eed afleggen dat hij de bedevaart als straf had ondernomen en dat het meegebrachte bewijsstuk echt was ⁵⁷. De schepenen tekenden dan in een register aan, dikwijls achter de veroordeling zelf, dat de schuldige zijn bewijsbrieven had getoond, en schreven hierna de datum ⁵⁸.

Nadat hij de Heer voor zijn behouden terugkeer in zijn parochiekerk had bedankt, werd de veroordeelde opnieuw in de stads-gemeenschap opgenomen. Over het algemeen was de duur van de reis niet in het vonnis bepaald; uit de rechterlijke documenten vallen evenwel zekere belangwekkende bijzonderheden af te lezen. Een man die te Mechelen op 5 October 1464 veroordeeld was om een dubbele bedevaart, naar Rome en naar Compostella, te ondernemen, bracht het bewijs van zijn tweede reis in op 15 Mei 1467, t.t.z. drie jaar later ⁵⁹. Een andere, veroordeeld op 15 Mei 1473 om naar Santiago te trekken, kwam ongeveer een jaar later terug ⁶⁰. Veel hing klaarblijkelijk af van het gestel van de bedevaartganger en van diens handigheid om zich uit de slag te trekken. Hoe anders te verklaren dat van een aantal personen die op dezelfde dag (20 November 1498) een bedevaart moesten ondernemen, sommigen reeds op 29 Mei 1499 terugkwamen, terwijl anderen eerst op 8 October van hetzelfde jaar hun bewijs binnenbrachten ⁶¹. Hiervan zouden tientallen andere voorbeelden aangehaald kunnen worden.

(54) zie bijlage 1..

(55) E. VAN CAUWENBERGH, *op. cit.*, p. 167

(56) E. VAN CAUWENBERGH, *op. cit.*, p. 167.

(57) *Ibid.*, p. 168.

(58) L. Th. MAES, *Vijf Eeuwen*, p. 648 sq.

(59) Stadsarchief te Mechelen, Register *Bannen, Submissiën, Correctiën, 1441-1570*, fol. 105 verso (1464).

(60) *Ibid.*, fol. 124 verso (1473).

(61) *Ibid.*, fol. 140 verso (1473).

Indien deze bedevaarten voor vele pelgrims door de plotselinge en langdurige afwezigheid nadelige gevolgen hadden, mag evenwel niet uit het oog verloren worden dat vele bedevaartgangers van de gelegenheid gebruik maakten om op hun tocht betrekkingen met Spaanse en Franse kooplieden aan te knopen. Talrijke bedevaartgangers stelden hun tijdelijke belangen boven boetedoening en godsvrucht. Hun reizen namen dan ook soms vele jaren in beslag. Zo keerde een man, die in 1512 op bedevaart naar Compostella gestuurd was, eerst in 1520 naar Mechelen terug⁶². Uit ontelbare vonnissen blijkt dat de schepenbank dit misbruik doorzag, en vóór hun vertrek, werden de veroordeelden derhalve aangemaand zich « om gheen ander zake » te bekommeren, maar dat hun hoedanigheid van bedevaarder hen geheel in beslag moest nemen. Zo verboden de rechters van de Grote Raad in 1476 uitdrukkelijk aan Joos Pietersseune, een ieperse koopman, om van zijn reis naar Compostella gebruik te maken om handel te drijven⁶³.

Naast de bedevaart werden, wegens hetzelfde misdrijf, veelal andere straffen, zoals boeten, openbare bede om vergiffenis en verbanning opgelegd.

Zoals de « Romeynderen » en de « Amadours » sloten zij die de tocht naar Santiago hadden afgelegd zich aan bij de « Broederschap van St Jacob », die een bijzondere kapel bezat en telkens een pelgrim de grote tocht aanvaardde door de leden van de broederschap uitgeleide werd gedaan. Deze broederschappen werden door het gemeentebestuur soms geldelijk ondersteund. Zulke broederschappen bestonden in Duitsland, in Engeland en in Frankrijk, o.a. te Parijs, waarvan Etienne Marcel, de bekende Parijse koopman uit de Honderdjarige Oorlog, lid was : in het moderne huis nr 133 van de rue St Denis (Hoek Etienne Marcelstraat) heeft men onlangs, blijkens een mededeling in het dagblad « L'Epoque », oude beeldjes in de kelder gevonden, die voortkomen van de kerk van het hôpital St Jacques, welke op die plaats de naar St Jacob trekkende pelgrims herbergde⁶⁴. In ons land trof men zulkdanige broederschap aan in Gent, volgens de keure van de parochiën van St Nicolaas, St Jan en St Jacob, uit het laatste kwartaal der XIIIe eeuw, met achteraan een lange ledenlijst⁶⁵, een « St Jacops-

(62) Stadsarchief te Mechelen, Register *Bannen, Submissiën, Correctiën, 1441-1570*, fol. 163 (1512).

(63) M. VAN DEN BUSSCHE, *Roc Amadour. Les pèlerinages dans notre ancien droit pénal. Collection de documents inédits des XIVe, XVe et XVIe siècles.* (Bull. de la Comm. Royale d'Histoire, 4e serie, t. 14. Brussel, 1887, p. 47).

(64) A. MOUSSET, *Résurrection du pèlerinage de Saint Jacques de Compostelle*, in het Franse dagblad « L'Epoque », zondag 13 Juni 1948, p. 2.

(65) A. VAN WERVEKE, *Gedenkdagen uit het leven onzer voorouders*, Gent 1932, p. 9 ; J. GESSLER, *op. cit.*, p. 33-34.

capelle» uit de XVe eeuw te Hasselt in de Demerstraat⁶⁶, een «hospitale Sancti Jacobi» te Tongeren, volgens het reglement van 1249⁶⁷, een te St Truiden⁶⁸, een te Doornik⁶⁹, een te Antwerpen, een te Leuven, een te Brussel, en een St Jacobskapel en broederschap te Mechelen, in de huidige St Jacobsstraat en waarvan de statuten uit 1313 dagtekenen⁷⁰. Men mag zich evenwel afvragen of de boetebedevaartgangers in de broederschappen volgaarne werden opgenomen.

De strafbedevaart naar Santiago kenden haar bloeiperiode in 1300 tot 1525. Gedurende de XIVe eeuw verminderde het aantal der «peregrinaciones mayores» in aanzienlijke mate in de Zuidelijke Nederlanden, en werden zij vervangen door strafbedevaarten naar dichterbijgelegen plaatsen, zoals Halle, Maastricht en Scherpenheuvel.

De andere bedevaarten naar Gallicië, welke door de rechters onzer streken veel minder waren bekend, waren deze naar de H. Martha te Ortiguera en naar de kluis van de H. Willem, beiden bekend te Gent en te Aalst. Eindelijk naar O.L.Vrouw van Finisterra. Hoewel de specialisten op dit terrein, mijn oud-professoren en vrienden, Kanunnik Etienne Van Cauwenbergh en de heer Jan Gessler, de bedevaart van Finisterra in Frankrijk identificeren, is het duidelijk dat telkens men in de bronnen een bedevaart naar Finisterra of Venster Storen of Sterren ontmoet, men deze moet identificeren met de bedevaartplaats van de Finisterrakaap in Gallicië. In de bedevaartlijsten van Gent en van Aalst⁷¹ is deze plaats voorzien, en zij komt ook in de praktijkregisters voor: wij treffen haar eenmaal aan te Antwerpen⁷², en te Lier⁷³, en tweemaal te Mechelen⁷⁴, waar in één der vonnissen duidelijk bepaald staat: «Venster Storen» of Finisterra «boven Compostella»⁷⁵.

In het kader van een uitgebreid conferentietournee, uitgenodigd door de «Consejo Superior de Investigaciones Cientificas» aan een

(66) J. GESSLER, *op. cit.*, p. 34.

(67) J. GESSLER, *op. cit.*, p. 35.

(68) J. GESSLER, *op. cit.*, p. 35.

(69) *Cartulaire de l'hôpital Saint Jacques* (van Doornik) Bull. de la Soc. Hist. et Litt. de Tournai, t. IX, p. 297).

(70) L. TH. MAES, *Vijf Eeuwen*, p. 442; Kan. SCHOEFFER, *Historische aantekeningen rakende de kerken, de kloosters, de ambachten en andere stichtingen der Stad Mechelen*, Mechelen, z.d. dl. II, p. 617-621. Zie Bijlage 3.

(71) E. VAN CAUWENBERGH, *op. cit.*, p. 227 en 231.

(72) Stadsarchief te Antwerpen, *Clementynboec*, fol. 110; Ant. Arch., t. XXVI, p. 15 (1407).

(73) E. VAN CAUWENBERGH, *op. cit.*

(74) Rijksarchief te Brussel, Rekenkamer, nr 15.663 (1440); Stadsarchief te Mechelen, Register *Bannen, Submissiën, Correctiën, 1441-1570*, fol. 66 verso (1449).

(75) Stadsarchief te Mechelen, Register *Bannen*, etc., fol. 66 verso (1449).

reeks Spaanse Academies en Universiteiten, had ik in April 1951 het grote voorrecht ook het woord te voeren vóór de rechtsfaculteit der Universiteit te Santiago, het meest beroemde bedevaartoord der Middeleeuwen en der Moderne Tijden met haar 46 kerken, 114 klokkentorens, 288 altaren en 36 broederschappen, wat voor mij de vervulling was van een jarenlange wens.

Gelukkig heb ik deze reis echter niet moeten maken als een middeleeuwse pelgrim, die om een of ander misdrijf een bewijsstuk moest gaan halen, en door de Aragonezen of Basken ergens bij de overtocht van een riviertje werd gekanteld en van zijn schamel bezit werd beroofd, maar kon ik als een twintigeeuws reiziger, gebruik maken van de hedendaagse snelle en comfortabele verkeersmiddelen.

Moet ik evenwel bekennen dat vooraleer te vertrekken ik niet helemaal gerustgesteld was daar ik in dezelfde « Liber Sancti Jacobi » gelezen had dat « vanaf Estrella tot Logroño al de wateren gevaarlijk zijn om te drinken zo voor mensen als voor paarden, en hun vissen zijn noodlottig voor wie ze eet. Nergens in Spanje, noch in Gallicië, — zo vervolgt deze officiële middeleeuwse Baedeker of Guide Bleu — moet U er eten, want, zonder enige twijfel, ofwel zult U sterven, of er minstens ziek van worden. Indien iemand er bij toeval toch van eet en niet ziek wordt, dan is dit het bewijs dat hij meer dan een normale gezondheid bezit ofwel dat hij reeds lang in het land verblijft. Al de vissen en het ossenvlees van geheel Spanje en van Gallicië bezorgen allerlei ziekten aan de vreemdelingen »⁷⁶. Welnu ik moet bekennen — voor wie het aanbelangt — dat de auteur van deze gids uit de 12e eeuw een Fransman is, en dat dit niet waar is : nergens in Spanje kan men een zo uitstekende keuken, met de zeldzaamste oceaانvisgerechten, in een hartelijke atmosfeer van uiterst vriendelijke mensen aantreffen dan in Gallicië en vooral te Santiago.

Santiago, gelegen op de noordwestelijke uithoek van het Iberische schiereiland, in het hartje van Gallicië, wordt door onze moderne Europese toeristen, helaas weinig bezocht. Een doorsnee West-Europees reiziger van onze tijd, die naar Spanje gaat, die bezoekt Barcelona en zijn lusttuin, de Balearen, de oude en nieuwe hoofdsteden Toledo en Madrid, en de prachtige door de Arabieren bevruchte tuin van Andalusië met Granada, Sevilla en Cordova. En nochtans het echte typische Spanje treft men aan in de kleine middeleeuwse stadjes van Castilië en van Gallicië met zijn parel de oude hoofdstad met de poëtische naam Santiago de Compostella, de mooiste Spaanse stad voor de intellectueel, de cultuurhistoricus,

(76) *Liber Vus Sancti Jacobi Apostoli*, cap. VI, fol. 3.

de archeoloog en de kunstliefhebber. Gallicië is trouwens de meest typische Iberische streek met zuivere bewaring der oude Keltische gebruiken, omdat de Arabieren daar maar zeer korte tijd zijn geweest en al in de 11e eeuw verjaagd werden.

Maar Santiago is moeilijk te bereiken en het ligt helemaal uit de klassieke reisroute. Vanuit Madrid legt men de ongeveer 1000 km afstand per ultra-rapido trein af in circa 24 uur, ten minste theoretisch, want daar komen volgens Spaanse treingewoonte regelmatig altijd nog een paar of meerdere uren bij! En zulke reis is zwaar. Men kan echter thans ook gebruik maken van het comfort van een Amerikaanse clipper van de grote Spaanse maatschappijen « Aviacion y Comercio », en « Iberia », die driemaal per week de afstand afleggen in twee uur. De vliegtuigen zijn trouwens in Spanje, in vergelijking met België, spotgoedkoop.

Voor iemand die uit het woeste, wilde, bruingrijze Afrikaans-Castilliaanse landschap boven of in Gallicië komt, die ontdekt opnieuw dezelfde groene bossen en weiden en het landschap uit onze Ardennen. Van in de verte gezien vertoont Santiago een reusachtige granietmassa, Maar bij deze grootsheid mengt zich de gratie en de elegantie van haar prachtige gebouwen. En de sereniteit, waarmee dat geheel zich aan de bezoeker aanbiedt, nodigt hem uit van dat alles te genieten.

Als cultuurhistorische stad kan er geen enkele stad in Europa met Santiago vergeleken worden; noch Carcassonne, noch Rothenburg, noch Sienna, noch Toledo, noch Avila noch Segovia bewaarden het middeleeuwse cachet op een zo volmaakte wijze als Santiago. De stad is trouwens door de Spaanse monumentencommissie helemaal geclasseerd. Tientallen kerken en paleizen van eerste rang treft men er aan op de grote en open pleinen, die met elkaar verbonden zijn met zeer nauwe straatjes, waarin prachtige oude woningen, en waarvan de bestrating bestaat uit grote middeleeuwse granietstenen, en waarin geen gerij toegelaten is, wat ten andere ook practisch onmogelijk zou zijn.

Hij die beweert dat Spanje geen romaanse bouwkunst bezit moet Santiago met zijn Collegiale, de Santa Maria del Sar met haar klooster bezoeken. Want in Santiago overheerst de romaanse bouwkunst. Maar daarnaast treft men er ook wonderen aan van de gothiek, van de renaissance en vooral van de barok in haar meest prachtige vormen. Er bestaat wellicht geen enkele barokgevel in de wereld die met de Obradoiro van de Kathedraal van Compostella kan wedijveren, en het is niet mogelijk zich een indrukwekkender plein in te denken, ook niet de Place Stanislas te Nancy, dan de Plaza d'España met de vier prachtige gevels van de

Kathedraal, het Hospital Real, het Colegio San Jeronimo en het Consistoriepaleis, zinnebeelden der vier grote Machten : het Geloof, de Liefdadigheid, de Wetenschap en het Gerecht. Tussen vele andere zijn dit vier enig mooie gebouwen. Maar te Compostella is het mooiste monument de stad zelf, dit opvallend geheel van zoveel kunstschoonheden, in een zo gelukkig complete vorm dat zelfs het natuurlijk landschap en het klimaat voor Santiago decoratieve elementen vormen. Het klimaat is er zeer vochtig : het regent er voortdurend ; volgens statistieken regent het gedurende 300 dagen per jaar. En 's avonds bieden deze natte straatjes, in hun middeleeuwse verlichting, een onvergetelijk toverachtig aspect.

Op de marktdagen vult de woelige vreugde der Gallicische boeren en boerinnen, met op hun hoofd de zware pakken en gevulde emmers, de nauwe straatjes. Anderzijds weerklinken deze van de hoogmoedige en prachtige studentenliederen, die aan de stad het typisch cachet schenken der kleinere universiteitsstad — Santiago heeft 30.000 inwoners — waarin de studenten de toon aangeven. Voeg daarbij het gaan en komen der vrome bedevaartgangers en reizigers uit alle werelddelen, die te Santiago toestromen, en men vormt zich een gekleurd en breed beeld van wat in de Middeleeuwen Santiago in haar glorierijkste tijdvak moet geweest zijn.

De bouw der prachtige en grootse kathedraal — werk van Franse architecten — een der oudste van Spanje en een der interessantste van geheel Europa, en die zeer sterk herinnert aan St Sernin te Toulouse, is begonnen in 1085 ; de uiteindelijke inwijding vond plaats in 1211. En alle generaties hebben daaraan voortgewerkt.

Op het hoofdaltaar bevindt zich nog immer het gouden beeld van St Jacob. In de crypte vindt men het moderne zilveren schrijn met de gebeenten van de H. Apostel. Zowel in de talrijke en rijke zijkapellen der absis als in deze van de H. Geest vindt men zeer merkwaardige graftomben. Hoewel zij zeer grote verliezen heeft geleden, vooral ten tijde van Napoleon en de Franse bezetting, bezit de Kathedraal een éinig mooie portiek, de « Portica de la Gloria », het binnenportiek van de hoofdingang, een der meest grootse architectonische gepolychromeerde en sculpturale gehelen, die men zich voorstellen kan. Onvergelijkelijk werk van de oude meester Matteo, uit de jaren 1168 en 1188, is zij door haar uitstekende kunstuiting, de buitengewoon knappe expressie der houdingen der 135 figuren en door haar diep theologisch symbolisme, een uniek exemplaar van christelijke kunst. En aan de voet van een der zuilen der Portiek staat een klein beeldje, dat van de beeldhouwer, meester Matteo, het populaire « Santo d'Os Croques » :

de moeders, die met hun kinderen in de Kathedraal binnentreden, slaan nu nog het hoofd der kinderen tegen het hoofd van Matteo, opdat het verstand, het talent en het gèheugen van deze grote meester in de hoofden der kleinen zou overgaan. In het muzeum der Kathedraal bewaart men verder nog de 17 meter lange admiraalswimpel van Don Juan na de slag van Lepanto aan de kerk geschonken, en de beroemde Codex Calixtinus der 12e eeuw, waarin de geschiedenis van Santiago en de Kathedraal staat opgetekend. Voeg daarnaast het prachtige Hospital Réal, met haar vier kloosters, het Collegio Fonseca, de Collegiale del Sar, een romaanse tempel, waarvan de zijbeuken overhellen en reeds meer dan 150 jaar gestut zijn, de San Jeronimo, het klooster van San Domingo, met de beroemde wenteltrap, en de roemvolle Universiteit uit 1532, door Keizer Karel gesticht.

Op honderdtallen gevels van de patriciërspaleizen en van kerken vindt de flamenco der 20e eeuw te Santiago de rijkversierde wapens van het Gulden Vlies uit Keizer Karels tijd en in de kathedraal vindt hij tientallen tapijten van onze Brusselse wevers Jan Raes en Ramus Oorlofs, naar de eigenhandige cartons van Rubens en Teniers, zodat ook in Santiago, op de meest westelijke uithoek van Europa een Vlaming zich thuis kan gevoelen.

BIJLAGE I

Bewijsbrieven door Mechelse strafbedevaarders uit de XVe eeuw uit Santiago de Compostella meegebracht dat zij de opgelegde reis hadden volbracht (Stadsarchief te Mechelen).

1. 28 Juli 1412

Universis in Christi fidelibus presentas litteras inspecturis Cardinales et Thesaurarius Ecclesie Sti Iacobi apostoli de Compostella in Galicia in Domino qui est ominus Johannem de Nyetegheem, Egidius Muelenyser, Johannem Brot, Johannem de Pau, Boudwinus van Haddegheem noveritis istos quinque socios venientes in comitiva ac societate noblis vi ac domini Johannis Scoenyans militis collocatus pro certo precio ac quantite pecuniam ad expanses suas videlicet super dicti domini Johannis Scoenyans militis cum eo venientes super dictos quinque peregrinos latores precium causa peregrinationis faciende nomine et ex persone aliorum quinque servitorum ac familiarum superdicti Johannis domini Scoenyans militis qui quinque servitores aliqui decessunt ab hoc mundo aliqui fugam acceperunt per partes mundi itaque non possiet eas haberi qui quinque servitores ac familiares superdicti Domini Johannis Scoenyans militis fuerunt cum super superdictis domino Johannem Scoenyans et in adiutorio suo in quodam homicidio commissum predictum dominum Johannem Scoenyans erga quondam personam nomine Arnouldi Bau iam defuncti et isti quinque servitores ac familiares mode hic nominati videlicet Petrus van Papenbroec, Henricus de Vos, Castinus Utenbroke, Romboudus Quisthout, Judocus Scoeten fuerunt ac venerunt et defuncto adiuraverunt et commisserunt supra dictum homicidium cum supras Domine Johanno Scoenyans trattatum et factum contra supra dictum quondam Arnoudum Bau, tam defunctum et illa de causa isti alli quinque peregrini collocati venerunt in societate supra dicti Johannis Scoenyans

pro istis aliis quinque servitoribus suis commissis cum eo supradictum homicidium et veniunt peregrinare Ecclesie Sancti Jacobi apostoli de Galicia limina visitasse et ibi pro anima dicti Arnaudi, Bau jam defuncti et pro pace et emenda parentum et amicorum ejus et nomine et ex persone aliorum quique servitorum ac familiarum superius nomina corporis superdicti domini Johannes Scoenyans militis et ratione dictae emenda peregrinationes suas bene ac perfecto peregrisse et in altare nihil obtuit pro eis in cujus rei testimonium presentes litteras sibi dedimus sigilli altare Sti Jacobi in dorso munimini sigillatus.

Datum Compostelle XXVIII die mensis July anno Domino MCCCCXII.

2. 23 Juli 1456

Universis Christi fidelibus presentes litteras inspecturas Cardinales et Thesaurii Ecclesiae Sti Jacobi apostoli de Compostella in Galicia, salutem in Domino quae est omnium vera salus.

Noveritis *Johannem Boutiens de Mechlinia* peregrinum presentium latorum causa peregrinationis faciende Christo ville et justicie de Mechlinia in honorum et properare informanda Ecclesie predictae apostoli limina visitasse ac ibidem suam peregrinationem bene et perfecte peregrisse et suam altarem eiusdem apostoli nihil obtulit. In cujus rei testimonium presentes litteras sibi dedimus sigilli altare ipsius apostoli in dorso munimini sigillatas. Datum Compostellae in anno Jubileo die vicesima tertia mensis Julii anno Domini MCCCCLVI.

BIJLAGE II — BIBIOGRAPHIE

- ANDRAL, Gabriel, *Chemins de St Jacques* (Bulletin de la Société des Sciences, Lettres et Arts de Pau, 1926-1927).
- AMMANN, St Jacques de Compostelle, *Souvenirs de voyage* (Rev. hebdomadaire diocésaine, Lyon, t. 12 (1886), p. 1294-8, 1321-3, 1347-50, 1403-7).
- APRAIZ, Angel de- *Rutas a Compostela* (Ecclesia, numero del 24 de julio de 1943, p. 27-28).
- AREVALO, Alfonso, *La importancia cultural del camino de Santiago* (Catedra, Madrid, t. II, 1944, p. 42-48).
- AZCARRAGA Y DE BUSTAMANTE, José Luis de, *Camino de Santiago* (Peregrinaje lirico hacia Compostela) Carta epilogo de José Maria Peman. Santiago de Compostela, 1943.
- BONFONS, Nicolas, *Nouvelle Guide des Chemins*. Paris par- rue Neuve Notre Dame, à l'enseigne St Nicolas, 1583.
- BONNAULT d' HOUET, Baron de, *Pèlerinage d'un paysan Picard à Saint Jacques de Compostelle au commencement du XVIIIe siècle*. Montdidier, 1890.
- BORDIER, Henri, *La confrérie des Pèlerins de St Jacques et ses archives* (Mém. de la Soc. d' Histoire de Paris et de l'Île de France, t. I, 1875, p. 186 sq; 1876, p. 330 sq).
- BORDIER, Henri, *La confrérie des Pèlerins de St Jacques de Compostelle*. Montdidier, 1890.
- BOUILLET, A., *Ste Foy de Conques, St Sermin de Toulouse et St Jacques de Compostelle* (Mém. de la Soc. Nationale des Antiquaires de France, 6e serie, t. 1892, p. 117 sq).
- BRANET, A., *L'ordre de St Jacques de la Foi et de la Paix*. (Bull. de la Société Archéol. du Gers, t. I, 1900, p. 96-103).
- BRUNEL, A. De-, *Voyage en Espagne (1655)* (Rev. Hispanique, t. 30, 1914, p. 384 en 467-8, over de bedevaarten naar Santiago).
- Cartulaire de l'hôpital Saint Jacques* (de Tournai) (Bull. de la Soc. Hist. et Litt. de Tournai, t. IX, p. 297).
- CARONGE, *Pèlerinages en Espagne et en Portugal*. Troyes, 1903.
- CAUMONT, Seigneur de, *Voiatge a S. Jacques en Compostelle et a Notre Dame de Finibus Terre en l'an 1417* (GRANGE, Marquis de la, *Voiatge d'Oultremer*, Paris, 1878).
- CIROT, Georges, *Le chemin de Compostelle, d'après Madoz et Morales* (Bull. Hisp.

- t. 38, 1936, p. 537).
- CORTHIS, André, *Le pèlerinage à Saint Jacques* (Revue des Deux Mondes, t. 92, 1922).
- CORTHIS André, *Peregrinaciones por España: Santiago de Compostela, Salamanca, Toledo, Zaragoza*. Madrid, 1931.
- Les chansons des Pèlerins de Saint-Jacques* - Imprimé à Compostelle. Troyes, 1718.
- Le chemin de Paris à saint Jacques en Galice dit Compostelle et combien il y a de lieux de ville en ville*. S.d.s.l.
- Le chemin de Toulouse à St Jacques de Compostelle en Galice. A Tolose*. De l'imprimerie de P. d'Estey à l'enseigne de la Presse d'Or près le Collège de Foix. 1650.
- DARANATZ, J. B., *Chansons des pèlerins de Saint Jacques* (Curiosité du Pays Basque, t. II, p. 23, Bayonne, 1917).
- DAUX, Cam., *Les chansons des pèlerins de St Jacques. Avec introduction, notes historico-critiques et reproduction de vieilles étiampes*. Montauban, 1899.
- DAUX, Cam., *Le pèlerinage à Compostelle et la confrérie des pèlerins de Mgr St Jacques de Moissac*. Paris, 1898 (Etude similaire dans Bull. Soc. Arch. de Tarn et Garonne 1897: Fondation à Moissac d'une confrérie de pèlerins de St Jacques d'après les registres de la dite confrérie).
- DAUX, Cam., *Sur les chemins de Compostella. Souvenirs historiques, anecdotiques et légendaires*. Tours, 1909.
- DUCHESNE, L., *St Jacques en Galice* (Annales du Midi, t. 12, 1900, p. 145-180).
- DU VAL, *Le voyage de Madrid et le Chemin de St Jacques*, 1659 (Bib. Nationale de Paris, Cart. 188, n° 4.080).
- EULING, K., *Die Jacobsbrüder* (Germanistische Abhandlungen für K. Weinhold, Breslau, 1899).
- FUENTES NOYA, Jesus, *Las peregrinaciones a Santiago de Compostela*. Santiago, 1898.
- GAIDOZ, H., *Le pèlerinage de St Jacques de Compostelle (Mélusine, t. 6, 1892)*.
- GILLET, L., *Le pardon de Saint Jacques* (Revue des Deux Mondes, 1933, p. 403-436).
- GINOT, Em. *Dix Siècles de pèlerinages à Compostelle. Les chemins de St Jacques en Poitou*. Poitiers, 1912.
- GONZALES SOLOGAISTUA, Beningno, *Influencia economica de las peregrinaciones a Santiago de Galicia* (Economía Española, num. 13, 1934, p. 77-93, nr 14, 39-57).
- HAEBLER, Konrad, *Deutsche Pilgerfahrten nach Santiago de Compostella und das Reisetagebuch des Sebald Oerrel (1521-22)* (Mittheil. aus dem germ. Nationalmuseum, 1896, p. 8-10).
- HAEBLER, K., *Das Wallfahrtbuch des Hermanus König von Vach und die Pilgerreisen der Deutschen nach Santiago de Compostela*. Strassburg, 1899.
- HARISTOY, P., *Pèlerinage de St Jacques de Compostelle. Les voies romaines, les chemins romains et les établissements hospitaliers dans le Pays Basque*. Pau, 1900.
- HOQUET, A., *Les pèlerinages expiatoires*. Doornik, 1935.
- HUCHER, E., *Des enseignes de pèlerinage*. Paris, 1854.
- JACOBI, *Die Wallfahrt nach Compostel, ein Lustspiel in einen Aufzuge von Hrn Prof. in Freyburg*, Ulm, 1790.
- JARRET, Bede, *Pilgrimages* (The Catholic Encyclopaedia, vol. 12, New-York, 1913, p. 85-99).
- JASPAR, Edmond, *Relation d'un pèlerinage à St Jacques de Compostelle*. Douai, 1883.
- KING, Georgiana Goddard, *The Way of Saint James*. New-York, 1920, 3 vol.
- KORTH, Leonhard, *St Jakobsfarhen und St Jakobslegenden im deutschen Mittelalter* (in Korth, Mittagsgespenter, hrsg. von Karl Hoerber, Köln, 1915, p. 31 sq.)
- König von VACH, Hermann, *Sant Jacobs strass* (Vide Haebler, das Wallfahrtsbuch).
- LAMBERT, Elie, *Le livre de St Jacques et les routes du pèlerinage de Compostelle* (Revue Géographique des Pyrénées et du Sud-Ouest, t. 14, 1943, p. 5-33).

- LAMBERT, Elie, *Ordres et Confréries dans l'histoire du pèlerinage de Compostelle* (Annales du Midi, t. 55 (1943), p. 368-403).
- LAVERGNE, Adrien, *Les chemins de St Jacques en Gascogne*, Bordeaux, 1887.
Le livre des pèlerins de St Jacques, confrérie nimoise du XIVe siècle, publié par Edouard BONDURAND, Nîmes, 1884.
- LOPEZ SOLER, Juan, *Peregrinaciones. Caminos peregrinos*. Santiago de Compostela (Boletín de la Real Sociedad Geográfica, t. 79, 1943, p. 151-172 en 339-454).
- LUDWIG, *Untersuchungen über die Reise- und Marschgeschwindigkeit im XII und XIII Jahrhundert*, Berlin, 1897.
- LUIS, Rafael de, *El camino de Santiago* (Ecclesia, 24 Juli 1943, p. 23-26).
- MABILLE DE PONCHEVILLE, A., *Le chemin de St Jacques*. Paris, 1930.
- MAES L. Th., *Les pèlerinages expiatoires et judiciaires des Pays-Bas à Saint Jacques de Compostelle* (Boletín de la Universidad de Santiago de Compostela, Santiago, 1948, nr 51-52, p. 15 sq).
- MAES, L. Th., *Las peregrinaciones expiatorias y judiciales de los Países Bajos meridionales a Santiago de Compostela* (Compostela, Santiago, Clavijo, 1951, p. 5 sq).
- MAYAN FERNANDEZ, Francisco, *Las peregrinaciones a Finisterre en la Edad Media* (Fin., t. II, nr 7, p. 10-12).
- MULLER, Chanoise, *Une confrérie de St Jacques à Senlis* (Bull. de la Soc. Historique de Compiègne, t. 16 (1914-1920, p. 161).
De overen un de meddelen straten van Brunswygh to Sünste Jacob in Galiciën, Braunschweig, 1518.
- PARDIAC, abbé, *Histoire de St Jacques le Majeure et du pèlerinage de Compostelle*. Bordeaux, 1863.
- PFLEGER, Luzian, *Die St Jacobsbrüder und der St Jakobikult im Elsass* (Elsassland, t. 5 (1925), p. 207).
- Pilgrimage to Santiago de Compostela* (Frazer's Magazine, t. 70, 1864, p. 234. Franse vertaling in Rev. Britannique, 1868, I, p. 327-344, onder de titel *Pèlerinage à Saint Jacques de Compostelle*).
- PITOLLET, C., *Pèlerins allemands à St Jacques de Compostelle* (Rev. de l'enseignement des langues vivantes, t. 40, 1923, juni).
- PUYOL Y ALONSO (Julio) *Las ofrendas tradicionales al Apostol Santiago* (Bol. de la R. Ac. de la Historia, t. 105, 1934, p. 103-122).
- RICHARD J.M., en LORIQUEU, *Note sur les pèlerinages à St Jacques de Compostelle* (Bull. de la Comm. des Antiquités départementales ou Monuments historiques du Pas-de-Calais, t. 6, nr 3 (1885-8), p. 183).
- RICHEOME, Louis, *Défense des Pèlerinages*. Arras, 1605.
- SIVRY et CHAMPAGNAC, *Dictionnaire des pèlerinages*. (Migne, Encyclopédie Théologique, vol. 43 en 44, Paris, 1851).
- STONE, J.S., *The cult of Santiago. Traditions, Myths and Pilgrimages. A sympathetic study by the Rev.-rector of St James Church, Chicago*; London, 1927.
- STUCKELBERG, E.A., *Schweizerische Santiago Pilger* (Basler Jahrbuch, 1903) Suppl. in Schweiz. Archiv für Volkskunde, 1904, vol. VIII, p. 61 sq.)
- SUBIAS GALTER, Juan *El camino de Santiago* (España Historica y Monumental; Barcelona, 1943).
- VAILLANT, V.J., *Note sur les pèlerinages à St Jacques de Compostelle* (Bull. Comm. Antiq. Pas de Calais, t. 6 (1887), p. 183-196).
- VIELLIARD, Jeanne, *Le Guide du Pèlerin de St Jacques de Compostelle. Texte latin du XIIe siècle, édité et traduit en français d'après les manuscrits de Compostelle et de Ripoll*. Macon, 1938; 2e éd. 1950.
- VIELLIARD, Jeanne, *Pèlerins d'Espagne à la fin du Moyen-Age.. Ce que nous apprennent les sauf-conduits délivrés par la Chancellerie des rois d'Aragon entre 1379-1422*. Estudis Universitaris Catalans, 1937, II, p. 265 sq).
- VILLAAMIL Y CASTRO, J. *La peregrinacion a Santiago de Galicia*. (Rev. Crit. de Hist. y Lit. esp., port. e hispanoamericana, II, 106 sq. 1897; p. 21-34).
- VILLAAMIL Y CASTRO, J., *Las peregrinaciones a Santiago de Galicia* (Revista de España, 1869, VII, p. 161-198).

- VINCKE, Johannes, *Geleitbriefe fuer deutsche Pilger in Spanië*. (G. SCHREIBER, *Wahlfahrt und Volkstum*, p. 258-265).
- WILLEMS, J. F., *Den wech van Parijs tot Sente Jacobs* (Vaderlandsch Muzeum, II (1858), p. 209-210).
- WOHLHAUPTER, Eugen, *Wahlfahrt und Recht* (In G. SCHREIBER, *Wahlfahrt und Volkstum in Geschichte und Leben*, Dusseldorf, 1934, p. 217-242).

BIJLAGE III — STATUTEN UIT 1313 VAN DE BROEDERSCHAP VAN
ST JACOB TE MECHELEN

In den name des Vaders ende des Soens ende des heylech Gheest. Amen. So was dese bruederschap begonnen van den goeden lieden van Mechelen en die ere ons Heren ende des goeden Sente Jacob ghelyc dat die lettere sprect des Dekens ende der Capittelen van Mechelen bezeghelt. Dit was gheordeneert en ghescreven bij consente der bruederen in 't Sente Jacobs dage in 't jaer ons Heren doe men screef M.CCC.XIII.

Ierstwerf

Wat goeder knaepen in dese voernoemd bruederschap gaen willen, sal gheven XI s. en 1 pont was. En also heeft yemant meer gheloeft, dat hi gheve in d'ere Sente Jacobs der bruederschap ter hulpen.

Voert wat bruedere dat sterft, hi moet gheven XX s., oft sijn oeverste cleet, en te pleghene alles recht dat brueder es sculdich te pleghene.

En wie daer te like niet en quame, die brueder ware, en dade hem gene kenleke noetsaken, hi soede gheven bi ghemeyne consente der bruedere VIII d. te keerne in Sente Jacobs ere.

Vor wat bruedere van der gheselcap storve en die het so stonde dat men niet eerleke ter erden doen en mochte met syns goede, dien sal die bruederschap eerleken ter erden doen.

Voert wat brueder van der gheselcap siec worde, of als hi III daghe gheleghen heeft, soe moet hi hebben elx daghes also langhe als hi siec es VIII d., es hi arm es hi rike.

Voert ware enech bruedere van der bruederschap die boven sijn wijf een ander hilde, dat boefelec ware, hi verbeurde sijn bruederschap.

Voert hebben die bruederen van mijnheren Sente Jacobs over een ghedreghen, soo wie dat comt ofte comen wille in des bruederschap, hi sal buten den husse blive, daer die brueders vergadert sijn. Dat hi dat doe sonder bolgenscap tote dicmaels dat den brueders gevraeght es oft haere wille sijn, hem 't onfane in hare bruederschap, es hi arm es hi rike.

Voert so wat bruedere die in het bruederschap es mijn heren Sente Jacobs, so wanneer dat hi vaert in pelgrimage mijns heren Sente Jacobs, dat elc brueder sal met hem gaen toer Siekerlieden (1). Die daer niet en quame, hi soude gheven bij ghemeynen consenten der bruederen VIII d. te keerne in d'ere Sente Jacobs.

Voert so wanneer dat enich van onsen bruederen quame van mijns heren Sente Jacobs, so sal hi die bruederen die deken was toen hi wegh voer, en die deken was salt laten weten sinen bruederen, dat si selen comen en ghemeenlic tegen hen gaen tot er siekerlieden en het hem comen tot sine prochiekerke en sullen doen haer offerande met hem, en sellen met hem tot sinen huus gaen. En dekens ende ghesworenen sullen hebben sijn overste cleet en sullen 't keeren in d'ere Sente Jacobs.

Voert wat bruedere dat storve op den wech mijn heren Sente Jacobs, die in onse bruederschap es, wi bruedere selen doen sijn volde ghelyc oft hi te Mechelen doet ware, is't dat sijn wijf noch vriende niet doen willen.

(Uit: Kan. SCHOEFFER, *Historische Aanteekeningen rakende de kerken, de ambachten en andere stichtingen der stad Mechelen*, Mechelen, z.d. II, p. 619-620).

(1) d.i. tot aan het Ziekeliedenklooster, dat alsdan stond buiten de huidige Brusselpoort.